

Михайло НАЄНКО, д-р філол. наук, проф.

e-mail: list2111@gmail.com

Київський національний університет імені Тараса Шевченка,

Київ, Україна

СЛОВО КОБЗАРЯ У ТВОЙІЙ ТВОРЧОСТІ

Стаття висвітлює інформацію про основні публікації, присвячені життю і творчості Тараса Шевченка. Зміст їх охоплює найраніші захоплення Кобзарем як генієм-пророком України і статті та заходи, що з'являлися в пресі протягом останніх років. У них аналізуються стильові особливості творчості Тараса Шевченка, описуються події, пов'язані з увічненням пам'яті про нього. Зокрема, про створення художнього тексту, що покладений на музику, та встановлення пам'ятного знака малому Тарасу в селі Гуляйполі, яким він разом з батьком "чумакував", їдучи по сіль до далекого Криму. Стаття може зацікавити і дослідників літератури, і краєзнавців.

Ключові слова: поезія, творчість, біографія, літературознавство, музичне мистецтво.

У 2004 році опубліковано книжку "Шевченко в моєму житті". Авторами в ній постали понад сто письменників та інших діячів культури. Упорядник книжки Олександр Шарварок планував продовжити таке видання і листовно звернувся також до мене. Я подумав і вирішив, що не готовий відповісти на поставлене в ньому питання і тому не зважився надсилати упоряднику позитивну відповідь. Мені здавалося, що мої зацікавлення як філолога можуть бути ширшими, ніж тільки зв'язок з одним письменником. Як виявилось згодом, продовження видань на зразок "Шевченко в моєму житті" припинилося, а невдовзі не стало й самого упорядника: Олександр Шарварок помер (чи трагічно загинув) у 2019 році.

Про творчість Тараса Шевченка в мене було чимало публікацій. Про них, зокрема, йшлося в "Шевченківській енциклопедії" (Жулинський та ін. (Ред.), 2013, т. 4, с. 410–411).

Позаяк ця енциклопедія мала обмежений наклад, наведу статтю з неї в повному обсязі:

НАСНКО Михайло Кузьмович (21.11.1938), с. Гуляйполе Катеринопільського р-ну Черкас. обл. – укр. літературознавець, літ. критик. Д-р філол. наук (1988), проф. (1991). Лауреат Держ. премії України ім. Т. Г. Шевченка (присуджено 1996 як одному з авторів "Історії української літератури ХХ ст." у 2 кн., 1993–95. Закінчив 1966 Київ. ун-т ім. Т. Шевченка. Працював викладачем Київ. музичного уч-ща ім. Р. М. Глієра (1966–70), зав. відділ журн. "Знання та праця (1970–73),

відп. секретарем, заступником гол. редактора журн. "Українська мова і література в школі" (1973–79), старшим наук. співробітником, ученим секретарем, провідним наук. співробітником Інституту літератури АН України (1979–92), зав. кафедри теорії л-ри і компаративістики (1989–2004, деканом філол. ф-ту Київ. нац. ун-ту ім. Т. Шевченка (1992–2001), проф. названої кафедри (2005–2009); з 2009 проф. кафедри слов'янської філології того ж ун-ту. Автор бл. 400 публ., у т. ч. кн.: "Краса вірності. У творчому світі Олеся Гончара" (1981), "П'ятиліття українського роману" (1985), "Романтичний епос" (1988, 2000), "Григорій Косинка" (1989), "Українське літературознавство" (1997), "Історія українського літературознавства" (2001) та ін. Співавт. підручників та академ. історій укр. л-ри.

Опубл. низку розвідок про творчість Шевченка. Основні проблеми цих статей – відтворення поета Шевченка в худож. л-рі, осмислення його творчості в наук. літературознавстві, стильова характеристика Шевченкової поезії, вияви в його прозі особливостей європ. бідермаєру та ін. Спробу проникнути у творчу лабораторію Шевченка зроблено у кн. "Інтим письменницької праці" (2003). Портретний нарис "Тарас Григорович Шевченко" вміщено у кн. Н. "Художня література України" (2005, 2008, 2012).

Тв.: До висот генія. Особливості художнього осмислення постаті Т. Шевченка // ШСт (1); Слово Шевченка відкрите для століть // ШСт [2]; Шевченків романтизм і філологічна школа літературознавства // У НШК 33; Шевченко і сучасні інтерпретації його творчості // НШК 34. Кн. 2; До тайни Шевченкового слова // ШСт 5; 3 Шевченком у нове століття // Тарас Шевченко і Україна ХХІ століття: 36. К., 2003; Бідермаєр і проза Тараса Шевченка // ШСт 6; Ще про бідермаєр і прозу Шевченка; НШК 35. Кн. 2; Шевченко і Драгоманов: здобутки і втрати культурно-історичного напрямку в літературознавстві // Вісн 36. наук, праць / Запоріж. держ. ун-т. Запоріжжя, 2004. № 3; Романтична містерія Т. Шевченка "Великий льох": умовні форми зображення героїв національної історії // Slovansky romantizmus obraz cloveka u slovanskom romantizme: Zbornik. Banska Bystrica (Словаччина), 2005; Художня карма Шевченкового триптиха "Доля", "Муза", "Слава" // НШК 38.

Після 2013 року на теми Шевченкової творчості були в мене і ще ряд публікацій, зокрема – у збірниках, що видаються щорічно в НН Інституті філології КНУ імені Тараса Шевченка, у збірниках Полтавського національного педагогічного університету імені Володимира Короленка, присвячених творчості Миколи Гоголя, та збірниках, які традиційно, через кожних два роки, публікуються Інститутом літератури НАН України та Черкаським національним університетом імені Богдана Хмельницького. Були тут статті про зв'язки Шевченкової творчості з життям і науковою діяльністю академіка Сергія Єфремова, публіцистки і жертви сталінських репресій Надії Суровцової, про зв'язки Тараса Шевченка з творчістю науковців, що родом із Катеринопільщини (С. Єфремов, В. Доманицький, П. Филипович) та ін. Остання стаття в збірнику, що містив доповіді, виголошені на 42-й Шевченківській конференції в Черкасах, називалася так: "«Коліївщина»: ремінісценції, художні змагання чи незалежне відтворення. *Про повість С. Гоцинського «Канівський замок» та поеми Т. Шевченка «Гайдамаки» і С. Зінчука «Склик»*" (Наєнко, 2024, с. 24–38).

Певне місце шевченківські мотиви зайняли і в моїй мемуарній книзі "Вечірні світанки. Берибіське Гуляйполе, «Від

Києва до Лубен» і літературні візії" (Наєнко, 2013). Вміщено тут, зокрема, ще студентський (за суттю – початківський) вірш "Кобзареві", який присвячувався ювілейному 100-річчю від дня смерті Тараса Григоровича. Пізніше цей текст поклав на музику композитор Роман Верещагін із назвою "Дума Кобзаря". Показую тут фрагменти цих творів:

Кобзареві

*Хмари небо заснували,
Стогне змучена земля,
Чорний вітер валить скали,
Все додолу нахиля.*

*О, блаженнеє світило,
Де блукаєш нині ти?
Об'явись, засяй стосило,
День свободи освіти!..*

*Тьмі, ще сильній,
Сам не зміг протистоять,
Та земля про сонця сина
Вічно буде пам'ятать.*

Натхненником творчості в деяких письменників буває не лише "мала батьківщина", а й річка їхнього дитинства. Довженкова зачарована Десна тут дуже показова. У Тараса Шевченка головною річкою був, звичайно, Дніпро. Він являвся йому не лише в одному з перших творів ("Рече та стогне Дніпр широкий..."), а й протягом усього творчого шляху. Академічне "Повне зібрання творів у 12-ти томах" фіксує в Шевченкових творах до сотні згадок про Дніпро. Але була в Шевченка й пам'ятна річка його дитячих та підліткових літ – річка Гнилий Тікич. Від Шевченкової Кирилівки вона знаходилася трохи далі, ніж Довженкова Десна від його Сосниці, але стала одним із символів його дитинства й творчості. На ній-бо стояли найбільш

знакові для майбутнього генія міста-містечка Лисянка, Звенигородка, Калниболота (нині – Калинопіль) і трохи менше за них Гуляйполе. У поемі "Гайдамаки" *Тікич* спочатку –

*Кров'ю червоніє
Шляхетською, жидівською;
А над ним палають
І хатина, і будинок;
Мов доля карає
Вельможного й неможного,*

а потім він (Тікич) пов'язується з долею одного з головних героїв поеми Яреми Галайди. Він (у "Гайдамаках") –

*Один, один сиротою
Мусить пропадати.
А того, того й не знає,
Що його Оксана
По тім боці за Тікичем
В будинку з панами,
З тими самими ляхами,
Що замордували
Її батька.*

Усе це (за поемою) відтворено в підрозділі поеми "Бенкет у Лисянці", про яку (Лисянку, що стоїть теж на річці Тікич) Шевченко згадає також після своєї десятирічної солдатчини в "Автобіографії" та в листі до редактора "Народного чтения". В "Автобіографії", зокрема, читаємо: "...От дьячка... бежал в местечко Лысянку, где и нашёл себе учителя живописи отца диякона... Терпеливо бродяга-школяр носил из Тикича три дня ведрами воду и растирал медянку на железном листе и на четвёртый день бежал". В листі до редактора "Народного чтения" ця думка повторюється майже дослівно, а в повісті "Прогулка с удовольствием и не без морали" герой Шевченка висловив справжнє захоплення долиною Тікича, до якої він приходив інколи, щоб реалізувати своє живописне натхнення. Дослівно: "Бывало, выйду из тенистой берёзовой рощи... достану из сумы карандаш, бумагу и рисую себе широкую прекрасную

долину Гнилого Тикича, освещённую утренним весенним солнцем. Это были для меня самые сладкие минуты..."

Коментатори "Повного зібрання творів у 12-ти томах" ці географічні назви трактують адекватно і ніяких різнотлумачень не викликають. Інше трапилось із згадками Тікича в повісті Шевченка "Наймичка", зокрема в абзаці про дитяче (разом із батьком) "чумакування", коли йому, малому, було нібито тринадцять років. Насправді він мав тоді десять років, що підтверджується життєвою біографією батька: він помер, коли малому Тарасу було одинадцять років, а чумакували вони з батьком за рік перед тим. Наведу цей абзац повністю, оскільки він має безпосередній стосунок до Тікича і села Гуляйполя, яке нині знаходиться в Звенигородському районі Черкаської (до 1954 року – Київської) області: *"...Во времена самой нежной моей юности (мне было тогда 13 лет; насправді – 10. – М. Н.) я чумаковал тогда с покойным отцом. Выезжали мы из Гуляйполя. Я сидел на возе и смотрел не на Новомиргород, лежащий в долине над Тикичем, а на степь, лежащую за Тикичем (тут, можливо, Тарас і помилився: треба було сказати не "Новомиргород", а "Новоархангельськ", через який з Гуляйполя можна було їхати до Єлисавета. – М. Н.). Смотрел и думал (а что я тогда думал, то разгадает только один Бог). Вот мы взяли соб, перешли вброд Тикич, поднялися на горку. Смотрю – опять степь, степь широкая, беспредельная. Только чуть мреет влево что-то похожее на лесок. Я спрашиваю у отца, что это видно?*

– Девятая рота, – отвечает он мне. Но для меня этого не довольно. Я думаю:

– Что это – 9-я рота? (можливо, йшлося про 5-ту роту – через яку (після села Ямполя нинішнього Звенигородського району) треба було їхати в Новоархангельськ. – М. Н.)

Степь. И всё степь.

Наконец мы остановились ночевать в Дидовой балке....

К половине дня мы приехали в Грузовку, а на другой день поутру уже в самый Елисавет" (Шевченко, 2003, с.117).

Новомиргородські краєзнавці доводять, що в цьому тексті Тарас Шевченко припустився щонайменше двох помилок:

Тікичем назвав річку Велика Вись, а Гуляйполе, мовляв, це Златопіль, який до 1770 року називався "Гуляйпіль". У 1959 році Златопіль приєднано до Новомиргорода і його, як такого, нині не існує. В усіх краєзнавчих джерелах тим часом наголошується: *"Златопіль (попередня назва – Гуляйпіль, не плутати з Гуляйполем)"*. У коментарях до цього тексту в 3-му томі цитованого вже "Повного зібрання творів..." зазначено: "Гуляйполе – Черкаської області, 117, 480". Отже, академісти вважають, що "Гуляйполе" в Шевченка – це не "Гуляйпіль – Златопіль", а таки Гуляйполе Черкаської області. Так само "Тікич" тут трактується як річка в цій області. Хоча повторено й думку новомиргородських краєзнавців: "Тут і далі Шевченко помилково називає *Тікич* замість *Великої Висі*". У різних довідкових джерелах новомиргородських краєзнавців ще й наголошується: Тікич від Шевченкової Кирилівки знаходився за скількись там кілометрів, отже він не мав для нього якогось принципового значення.

Вище я говорив, що таки мав (як і Довженкова "Десна") значення та ще й велике. Якщо він згадував про нього і в зрілих роках, після солдатчини, в "Автобіографії" та в листі до редактора "Народного читання". Але ще не сказано мною про дві деталі, на які не звертають уваги ні краєзнавці, ні академісти: Шевченко писав, що вони з батьком, їдучи волами, *"перешили вброд Тикич"*. Запитую у краєзнавців і академістів: "Чи могли б вони навіть сьогодні перейти вброд Велику Вись? Адже там глибина від 2-х до 4-х метрів?!". А в Гуляйполі нинішнього Звенигородського району Черкаської області брі́д існував аж до початку 50-х років ХХ ст., поки не збудували нижче по течії Тікича Лотошівську ГЕС і вода відтак піднялася в річці аж до Гуляйполя і не затопила той брі́д. Він у Гуляйполі мав свою, місцеву назву: "Біля циган". Біля того броду роками кублились цигани (інша назва – роми), бо звідти легко було перебродити в сусіднє село Пальчик, де двічі на тиждень – у неділю і в середу (аж до 60-х років ХХ ст.) збирався ярмарок. Для циган же ярмарок найрідніша (після їхніх стоянок) стихія, а тут природа подарувала їм такий (без будь-якого містка чи кладки) подарунок: брі́д! Я, між іншим, одного разу теж скористався тим

бродом і запам'ятав, що там води було трохи вище колін. Пригадую, що жінки навіть з реготом долали той брід, бо доводилось задирати під час броду-переброду свої спідниці-підтички аж по саме нікуди...

Якщо глянути в історичні джерела, то з'ясується, що малому Шевченку запам'ятався цей брід не дарма. Він був єдиним на так званому великому татарському (інша назва – чорний, караванний) шляху. Він, як знаємо, вів з Криму на північ та на поділля України (а потім – назад) вздовж річок, аби можна було біля них попасти й напоїти з них коней, а у черкаських краях той татарський шлях проходив (якщо брати до уваги північ) через Канів, Корсунь, Богуслав, Лисянку, Звенигородку, теперішній Калинопіль і Гуляйполе. Отже, малий Тарас із батьком їхав з Кирилівки до Звенигородки, а далі селами вздовж Тікича, аж поки не перейшли його вбрід у Гуляйполі і поїхали далі через Пальчик та Ямпіль до Торговиці (Новоархангельська) і в Єлисавет.

Не звертали уваги краєзнавці та академісти і на таку деталь у Шевченковому тексті, як "*взяли соб*". Якби батько з Тарасом їхали через Велику Вись, то треба було б "*брати цабе*", а не "*соб*". А до Тікича в Гуляйполі, їдучи з попереднього села Шостакова, треба було "брати" таки "*соб*". В Шевченкові часи об'їздної дороги повз Гуляйполе ("піском", як у нас кажуть) не існувало. Тоді їздили в Гуляйполе шляхом, що йшов через села. У нашому випадку той шлях із Кирилівки-Моринців пролягав (обминаємо менші села) через Звенигородку, Калинопіль, Шостакову і Гуляйполе. Тому й "*соб*", а не "*цабе*", як треба було б їхати "вбрід" (?) через Велику Вись.

Згадується в Шевченковій "Наймичці" і село Грузовка. Коментатори в академічному виданні пояснюють: "*...Ідеться про село Грузьке, розташоване в долині річки Грузької, за 18 кілометрів на захід від Кіровограда*". Якщо "*на захід*", то чому б це Тарас із батьком, їдучи в Єлисавет, поїхали на захід від нього? Вони ж то їхали з "південного заходу" (тобто від Новоархангельська) і тому й потрапили в Грузьке, а, здолавши потім 18 кілометрів, наступного дня й доїхали до Єлисавета. На карті Єлисаветської (нині Кіровоградської чи Кропивницької)

області Грузьке знаходиться справді на заході стосовно Єлисавета (Кропивницького), хоча до нього (зробивши крюк) можна під'їхати і з Новомиргорода, от тільки, де взяти на тому шляху "брід" через Велику Вись?

Міркуючи ось так, я звернувся до історика й письменника Валерія Шевчука з питанням: що думає з цього приводу він? Адже він знає про Шевченка майже все, уклавши, зокрема, й видавши фоліант "Доля. Книга про Тараса Шевченка в образах та фактах". Він відповів мені так: "У Шевченка треба читати те, що ним написано. Написано "Тікич" і "брід", то так треба й читати. І потім пояснити, чому він так написав, а не шукати в нього помилок". Зважаючи на таке міркування, я і зважився ініціювати встановлення в селі Гуляйполі нині Звенигородського району Черкаської області пам'ятний знак малому Тарасу на території місцевої школи. Нехай він нагадає школярам, що Шевченко не тільки класик української літератури, а й (у певному розумінні) їхній земляк.

Подавши інформацію про відкриття цього пам'ятного знака в Гуляйполі, журналістка-філолог Тетяна Івашкевич наголосила: *"В Україні нині налічується ще три населених пункти з назвою "Гуляйполе": в Полтавській, Дніпровській та Запорізькій областях. Якщо біля них також протікає річка Тікич і через неї можна переїхати волами вбрід, то пам'ятні знаки малому Тарасу варто ставити і там. Геніального Шевченка ніде й ніколи не буде багато"*.

Що правда, то правда. Шевченко – це вся Україна. Як Гомер – уся Греція, чи Сервантес – уся Іспанія. Дослідженням його (Шевченка) творчості займаються вчені-філологи, філософи, історики з різних областей та районів України, краєзнавці і їм ніколи не буває в дослідженнях тісно.

Список використаних джерел

Наєнко, М. (2024). Тарас Шевченко і сучасна суспільно-культурна ситуація. *Збірник праць Всеукраїнської (42-ї) наукової шевченківської конференції* (с. 24–38). Видавець Чабаненко Ю. А.

Наєнко, М. (2013). *Вечірні світанки: Берибиське Гуляйполе, "Від Києва до Лубен" і літературні візії*. ВЦ "Просвіта".

Жулинський, М. Г. та ін. (Ред.). (2013). *Шевченківська енциклопедія: у 6 томах* Т. 4. Наукова думка.

Шевченко, Т. (2003). *Повне зібрання творів: у 12 томах*. Т. 3. (М. Г. Жулинський та ін., Ред.). Наукова думка.

Шевчук, В. (1993). *Доля. Книга про Тараса Шевченка в образах та фактах*. Дніпро.

References

Nayenko, M. (2024). Taras Shevchenko and the modern socio-cultural situation. *Collection of works of the All-Ukrainian (42nd) Scientific Shevchenko Conference*. Publisher: Chabanenko Yu. A., 24–38.

Nayenko, M. (2013). Evening dawns: Berybiske Hulyaipole, "From Kyiv to Luben" and literary visions. PH "Prosvita".

Zhulinskyi, M. H. et al. (Eds.). (2013). *Shevchenko Encyclopedia: in 6 volumes*. Vol. 4. Naukova dumka.

Shevchenko, T. (2003). Complete collection of works: in 12 volumes. Vol. 3. (M. H. Zhulynskyi et al., Eds.). Naukova dumka.

Shevchuk, V. (1993). *Fate. A book about Taras Shevchenko in images and facts*. Dnipro.

Отримано редакцією журналу / Received: 28.03.25

Прорецензовано / Revised: 07.10.25

Схвалено до друку / Accepted: 03.11.25

Mykhailo NAIENKO, Dsc. (Philol.), Prof.

e-mail: list2111@gmail.com

Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, Ukraine

THE WORD OF THE KOBZAR IN YOUR CREATIVITY

The article highlights information about the author's main publications dedicated to the life and work of Taras Shevchenko. Their content covers his earliest admiration for the Kobzar as a genius-prophet of Ukraine and articles and events that appeared in the press during the last years of the famous literary scholar's life. They analyze the stylistic features of Taras Shevchenko's work, describe events related to the perpetuation of his memory. In particular, about the creation of a literary text set to music and the installation of a memorial sign to little Taras in the village of Hulyaipol, in the Cherkasy region.

Keywords: *poetry, creativity, biography, literary criticism, musical art.*

Автор заявляє про відсутність конфлікту інтересів. Спонсори не брали участі в розробленні дослідження; у зборі, аналізі чи інтерпретації даних; у написанні рукопису; в рішенні про публікацію результатів.

The author declares no conflicts of interest. The funders had no role in the design of the study; in the collection, analyses or interpretation of data; in the writing of the manuscript; in the decision to publish the results.